

ALISHER NAVOIY VA AHMAD POSHO SHE'RIYATIDA ISHQ KONSEPSIYASINING TASAVVUFIY-POETIK TALQINI

Qahharova Dilafro'z Abdug'afforovna

O'zDJTU Jahon adabiyoti

kafedrasi v.b dotsenti, f.f.f.d PhD

Sharq mumtoz adabiyoti taraqqiyotida ishq konsepsiyasi insonning ruhiy-ma'naviy olamini ifodalovchi eng muhim badiiy-falsafiy kategoriyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, tasavvuf ta'limoti bilan chambarchas bog'langan mumtoz she'riyatda ishq oddiy hissiy kechinma yoki dunyoviy muhabbat tushunchasi doirasidan chiqib, insonning Mutlaq Haqiqatga intilishi, ruhiy poklanishi va ma'naviy kamolot sari harakatini ifodalovchi murakkab poetik konsepsiyaga aylanadi. Shu jihatdan ishq mavzusi Alisher Navoiy va Usmonli adabiyotining yirik vakillaridan biri Ahmad Posho ijodini qiyosiy o'rganishda muhim ilmiy-estetik asos bo'lib xizmat qiladi.

Alisher Navoiy ijodida ishq tushunchasi keng qamrovli mazmun kasb etadi. Shoir lirikasida yor, oshiq, hijron, visol, may, soqiy, gul, bulbul, sham' va parvona singari an'anaviy obrazlar nafaqat estetik zavq uyg'otuvchi vositalar, balki tasavvufiy-irfoniy ma'nolarni ifodalovchi poetik birliklar sifatida ham namoyon bo'ladi. Navoiyning tasavvufiy-falsafiy qarashlarida ishq insonni nafs va moddiy manfaatlar doirasidan yuksaltirib, ruhiy kamolotga yetaklovchi kuch sifatida talqin qilinadi. Tadqiqotlarda ham Navoiy ijodidagi ishq ilohiy, fano, vahdat va komil inson tushunchalarining o'zaro aloqadorligi qayd etiladi.

Ahmad Posho esa XV asr Usmonli turk mumtoz she'riyatining shakllanishi va takomillashuvida muhim o'rin tutgan ijodkorlardan biridir. Uning "Devon"i Ali Nihad Tarlan tomonidan ilmiy tayyorgarlik asosida nashr qilingan bo'lib, keyingi tadqiqotlarda shoir poetik dunyosi, mazmun va obrazlar tizimi turli jihatlardan o'rganilgan. Ahmad Posho she'riyati ko'pincha dunyoviy ishq, go'zallik, yor vasfi va rindona kayfiyatlar bilan bog'liq holda tavsiflangan bo'lsa-da, uning devonida diniy-tasavvufiy unsurlar mavjudligi alohida tadqiqotlarda asoslangan.

Tasavvufiy tafakkurda ishq insonning borliq mohiyatini anglash va Haqiqatga yetishish jarayonining asosiy harakatlantiruvchi kuchlaridan biri sifatida talqin qilinadi. Shu sababli mumtoz she'riyatda "ishq" so'zi ko'pincha bir vaqtning o'zida bir necha ma'no qatlamini o'zida mujassamlashtiradi. Uning zohiriy qatlamida oshiqning yor vaslidagi iztirobi, hijroni va visolga intilishi ifodalansa, botiniy qatlamida inson ruhining ilohiy manbaga qaytish istagi aks etadi.

Navoiyda ishqning poetik talqinida "yor" obrazi alohida ahamiyatga ega. Yor bir tomondan an'anaviy lirik ma'shuqa sifatida gavdalansa, ikkinchi tomondan Mutlaq Go'zallikning timsoli sifatida talqin qilinishi mumkin. Shuning uchun ham yorning husni, zulf, qosh, ko'z, lab kabi tashqi go'zallik belgilarini tasvirlash jarayonida shoir zohiriy go'zallikdan botiniy ma'noga o'tish imkoniyatini yaratadi. Bu esa mumtoz poetikaning asosiy xususiyatlaridan biri – zohir va botin uyg'unligini yuzaga keltiradi.

Ahmad Posho she'riyatida ham ishq markaziy poetik mavzulardan biridir. Uning g'azallarida yor go'zalligi, oshiqning iztirobi, hijron, visol va sadoqat motivlari keng qo'llanadi. Biroq Ahmad Posho ijodini faqat dunyoviy muhabbat doirasida talqin qilish uning poetik mazmunini toraytirib qo'yadi. Tadqiqotchilar Ahmad Posho devonida diniy va tasavvufiy unsurlar mavjudligini ko'rsatganlar. Zero, divan she'riyati mazmun va obrazlar tizimi tasavvufiy an'analar bilan chambarchas aloqador bo'lgan.

Ikki shoir ijodini birlashtiruvchi jihatlardan biri shundaki, ularning har ikkalasi ham ishqni mumtoz Sharq poetikasining an'anaviy obrazlari orqali ifodalagan. "Oshiq" va "yor" munosabati, hijron va visol qarama-qarshiligi, go'zallik tasviri, may va soqiy obrazlari kabi poetik vositalar ishq konsepsiyasining turli qirralarini ochishga xizmat qiladi. Bunday obrazlar mumtoz she'riyatda bir ma'noli emas, balki ko'pqatlamli semantik tuzilishga ega.

Navoiy ijodida bu ko'pqatlamlilik yanada chuqur falsafiy mazmun bilan boyitiladi. Shoirning tasavvufiy qarashlarida ishq insonning ruhiy kamolotiga xizmat qiladigan vosita sifatida talqin etiladi. Ishq yo'lidagi mashaqqat, ayriliq va iztirob oshiqni ma'naviy jihatdan poklaydi. Shu sababli hijron Navoiy poetikasida faqat ayriliq azobi emas, balki ruhiy sinov vazifasini ham bajaradi. Oshiqning hijrondagi holati uning ichki dunyosini o'zgartiradi va uni visolga, ya'ni oliy haqiqatni anglashga tayyorlaydi.

Ahmad Posho she'riyatida esa ishqning poetik ifodasi ko'proq lirik go'zallik, hissiy ta'sirchanlik va an'anaviy divan poetikasi doirasida shakllanadi. Shu bilan birga, unda ishlatilgan ko'plab ramz va timsollar tasavvufiy mazmunlarni ham uyg'otadi. Bu jihat Ahmad Posho ijodining Usmonli divan adabiyoti shakllanishidagi o'rnini ko'rsatadi. U fors-tojik va turkiy mumtoz adabiyot an'alarini o'zlashtirgan holda, ularni usmonli turk she'riy tilida qayta badiiylashtirgan ijodkor sifatida namoyon bo'ladi. Uning uch tilda — turkiy, forsiy va arabiy she'rlar yaratgani ham uning keng adabiy-madaniy muhit bilan aloqadorligini ko'rsatadi.

Alisher Navoiy va Ahmad Posho ijodida ishq konsepsiyasini qiyoslash, avvalo, ularning adabiy-estetik makoni va poetik an'alaridagi mushtaraklikni ko'rsatadi. Har ikki shoir XV asr turkiy adabiy muhitining yirik vakillari bo'lib, fors-tojik mumtoz adabiyoti, tasavvufiy tafakkur va Sharq she'riyati an'alaridan oziqlangan. Shu sababli ularning lirikasida umumiy poetik mazmunlar, ramzlar va obrazlar tizimi mavjud.

Birinchi muhim mushtarak jihat – ishqning oshiq shaxsiyatini o'zgartiruvchi kuch sifatida talqin qilinishidir. Navoiyda oshiq ishq vositasida nafsiy istaklardan yuqorilashga, ma'naviy poklanishga va komillikka intiladi. Ahmad Posho she'riyatida esa oshiqning yor oldidagi ojizligi, sadoqati va hijron azobi asosiy poetik holatlardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Demak, har ikki ijodkor uchun ishq insonning ichki dunyosini harakatga keltiruvchi kuchdir.

Ikkinchi jihat – yor obrazining poetik funksiyasidir. Navoiyda yor ko'pincha zohiriy go'zallik va ilohiy jamol o'rtasidagi ramziy bog'liqlikni yuzaga chiqaradi. Yorning go'zalligi orqali shoir borliqdagi go'zallikning asl manbasiga ishora qiladi. Ahmad Posho lirikasida ham yor obrazi ideal go'zallik timsoli sifatida tasvirlanadi. Bu holat ikki shoir poetikasining umumiy Sharqona-estetik asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Uchinchi jihat – hijron va visolning qarama-qarshi poetik kategoriyalar sifatidagi talqinidir. Tasavvufiy adabiyotda hijron insonning Haqiqatdan uzoqligi, visol esa unga yaqinlashish holati sifatida talqin qilinishi mumkin. Navoiyda hijronning ruhiy-tarbiyaviy funksiyasi kuchli. Oshiq hijron orqali sabr, sadoqat va fidoyilikni o'rganadi. Visol esa oddiy uchrashuvdan ko'ra yuksakroq ma'naviy holatni anglatadi. Ahmad Posho lirikasida ham hijron oshiqning ichki iztirobini kuchaytiruvchi, visol esa orzu va umidni mujassamlashtiruvchi poetik vosita sifatida faol ishlatiladi.

To'rtinchi jihat – tasavvufiy ramzlarning poetik funksiyasidir. May, soqiy, gul, bulbul, sham' va parvona kabi obrazlar ikki shoir poetikasida turli kontekstlarda namoyon bo'lsa-da, ularning mazmun doirasi Sharq mumtoz adabiyotining umumiy ramziy tizimi bilan bog'liq. Navoiyda bunday ramzlar ko'pincha falsafiy va irfoniy mazmunni kuchaytiradi. Ahmad Posho ijodida esa ular estetik va lirik mazmun bilan bir qatorda, tasavvufiy semantik qatlamni ham yuzaga chiqaradi.

Shu bilan birga, Navoiy va Ahmad Posho o'rtasida muhim farqlar ham mavjud. Navoiy ijodida tasavvufiy ishq konsepsiyasi kengroq falsafiy tizim bilan bog'langan. Shoir ishqni inson, borliq, ruh, nafs, komillik va Haqiqat masalalari bilan aloqador holda talqin qiladi. Shu sababli uning lirikasida ishq ko'pincha ma'naviy kamolot konsepsiyasining markaziy kategoriyasiga aylanadi. Navoiy ijodidagi tasavvufiy qarashlar faqat ayrim ramz yoki timsollarda emas, balki asarlarining umumiy g'oyaviy-estetik tizimida namoyon bo'ladi.

Alisher Navoiy va Ahmad Posho she'riyatida ishq konsepsiyasining tasavvufiy-poetik talqini Sharq mumtoz adabiyotining umumiy estetik va falsafiy asoslarini o'rganish uchun muhim manbalardan biridir. Qiyosiy tahlil natijasida har ikki shoir ijodida ishq oddiy hissiy kechinma darajasidan yuqorilab, insonning ichki dunyosi, ruhiy izlanishlari va ideal go'zallikka intilishini ifodalovchi badiiy-falsafiy kategoriya sifatida namoyon bo'lishi aniqlandi.

Shunday qilib, ikki shoir ijodining qiyosiy o'rganilishi XV asr turkiy adabiyotlarida umumiy tasavvufiy-estetik tafakkurning mavjudligini, shu bilan birga, mazkur umumiy an'ananing har bir ijodkor poetikasida o'ziga xos shaklda namoyon bo'lganini ko'rsatadi. Ishq konsepsiyasi esa ushbu mushtaraklik va individuallikni birlashtiruvchi eng muhim badiiy-falsafiy kategoriyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Navoiy, A. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: Fan, 1991.
2. Navoiy, A. Mukammal asarlar to'plami. – Toshkent: Fan.
3. Komilov, N. Tasavvuf. – Toshkent: Movarounnahr – O'zbekiston, 2009.
4. Haqqul, I. Navoiyga qaytish. 1-kitob. – Toshkent: Fan, 2007.

5. Ahmed Paşa. Ahmed Paşa Divanı. Haz. Ali Nihad Tarlan. – İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1966.
6. Tolasa, H. Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası. – Ankara: Sevinç Matbaası, 1973.
7. Eren, Ö. F. Ahmed Paşa'nın Divânında Görülen Tasavvufî Unsurların Tespiti // Süleyman Demirel Üniversitesi Habarshysy. – 2015.
8. Tarlan, A. N. Ahmet Paşa Divanı. – Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.